

COMPARAZIUN TRANTER VARSAQUANTAS CONSTRUCZIUNS VERB+ADVERB EN RUMANTSCH ED EN PORTUGAIS

Mário Eduardo VIARO (USP/ Universitad da São Paulo)

La construcziun verb+adverb è conuschenta sco ina particularitad na betg be da las variants retorumantschas, surtut dal rumantsch e dal ladin dolomitan, mabain dals dialects dal nord da Italia. In contact linguistic intensiv cun las populaziuns germanicas è la explicaziun pli general en favur da la existenza da questas furmas, che vegnan adina tegnidas sco ibridas e, forsa perquai, pli pauc romanicas. In pledader autocton da portugais, dentant, pudess remartgar che existan insaquantas construcziuns ch'èn fitg sumegliantas a questas struturas, senza che per explitgar ellas fiss l'ipotesa dal germanissem necessaria. En quest cas, l'indipendenza da la creaziun be sa giustifitgescha per il medem origin romanic che permetta l'acceptaziun da la struttura. La dataziun da quellas construcziuns è fitg difficultusa, schebain che i fiss nizzaivel da savair sche insaquantas vegnan nà dal latin. Ultra da quai, questas construcziuns suffran era il pregiudizi da esser “pli pauc adequadas” che ses pèrs pli sintetics. Per via da quest pregiudizi vegnan ellas utilisadas pli raramain en la lingua scritta, engrevgiond anc la dataziun cun in *corpus* scrit.

Its unics adverbs e locuziuns adverbialas utilisads èn *em cima* “si”, *embaixo* “giu”, *de lado* “sper”, *dentro* “en”, *fora* “ora”, *na frente* “avant”, *atrás* “davos”/ “enavos”. Las locuziuns èn furmadas da ina preposiziun (*de*, *em*, *por*, *para*) ed in substantiv, che po vegnir cun in artitgel u betg. Las preposiziuns *de*, *em* e *por* suandadas dals artitgels *o* ubain *a* furman respectivamain las furmas *do*, *da*; *no*, *na* e *pelo*, *pela*, da maniera che las variaziuns èn pussaivlas:

- *de cima*, *em cima*, *por cima*, *para cima*;
- *de baixo*, *embaixo*, *por baixo*, *para baixo*;
- *de dentro*, *dentro*, *por dentro*, *para dentro*;
- *de fora*, *fora*, *por fora*, *para fora*;
- *de frente*, *em frente*, *pela frente*, *para frente*;
- *de trás*, *atrás*, *por trás*, *para trás*.

Teoreticamain, *de* signifitga origin; *em*, lieu da la acziun; *por*, med; *para*, approximaziun. Las significaziuns ch'èn proximas dal valor local na vegnan betg studegiadas en questa lavur ed era betg las furmas pleonasticas, generalas en la lingua da mintgadi, ma era preschentas en texts antics, sco *sair para fora* “ir ora” (*sair* gia signifitga “ir ora” e *fora* be accentua l'acziun), *entrar para dentro* “ir en”, *subir para cima* “ir si”, “muntar”, *descer para baixo* “ir giu”, “sbassar”, *cuspir tudo para fora* “spidar ora tut”, *meter para dentro* “fitgar en” (cunbain che quai po era signifitgar “mangiar”).

Il portugais ha ina quantitat remartgabla da construcziuns fixadas cun verbs ed adverbs, sco *embora* “davent”, che signifitga etimologicamain “*em boa hora*” (en buna ura). Da quai naschan verbs sco *ir embora* “ir davent”, *mandar embora* “trametter davent”. En il portugais antic devi anc *eramá*, da “*em hora má*”(en nauscha ura), sco en Gil Vicente, Farsa

de Inês Pereira, 394: “vá-se muitieramá!”, propi “va en fitg nauscha ura!”, quai anc vul dir “va davent!”.

Tuttas las cumbinaziuns pussaivlas n'existan betg, era cun ils verbs pli productivs. Uschè ha il verb *dar* “dar” unicamain las suandantas furmas:

- *dar em cima*, pled per pled, “dar si”, signifitga “ludar” ubain “insister”, surtut sche la mira è l’attenziun da l’altra persuna.
- *dar uma dentro*, propi “dar ina en”, ha la significaziun da “discurrer insatge relevant suenter che ins ha discurrì bleras chaussas indiscrettas”.
- *dar o fora*, effectivamain “dar il ora”, quai vul dir, “fugir”.
- *dar um fora*, propi “dar in ora”, è il contrari da *dar uma dentro*: “discurrir insatge indiscret”.
- *dar por fora*, pled per pled “dar per ora”, quai vul dir “dar illegalmain daners extra per obtegnair insatge”.
- *dar de frente*, propi “dar encunter”: qua ha il verb “dar” la significaziun da “pitgar, batter” (era en talian: *dare con la testa nel muro*), uschia che da “batter encunter”, “avoir in accident” han ins la significaziun da “avoir ina discussiun agressiva”.
- *dar para trás*, effectivamain “dar enavos”, cun la significaziun da “desister” ubain “vegnir mender”, “vegnir pis”.

Cumparegliond cun las significaziuns chattadas en il rumantsch, remartgan ins che *dar em cima* represchenta in moviment pussant da sisum fin giudim, simbolisond metaforicamain la oppressiun. Differentamain è il rumantsch *dar si* da giudim fin sisum, surtut en la significaziun da “desister” (sco tudestg *aufgeben*), che sa translata en portugais sco *dar para trás*. La insistenza dal adverb “si” sa chatta en la regenza dals verbs tudestgs: *bestehen auf, beharren auf, sich versteifen auf*. Il verb *dar en* ha ina basa locala en las differentas significaziuns che posseda, quai vul dir, “metter insatge en”, ma *dar uma dentro* sa tracta da insatge en ina materia, sco *dar um fora*. Las significaziuns da *dar ora* sa lian particularmain en acziuns da distribuir ubain da sa disfar da insatge, sco en *dar por fora*, ma nagina significaziun sa sumeglia a la significaziun da “fugir”, che sa chatta, dentant, en il prefix latin *ex-* (*effugere, evolare, evadere*), ma meglier el *weg-* tudestg ubain el *davent* rumantsch, cumbain che anc datti *ausbrechen* (rumper ora), *ausrücken, ausbüxen, Reissaus nehmen*. *Dar encunter* n'exista betg en rumantsch e *dar enavos* signifitga “restituir”, “far vendetga da”, avend pia en portugais betg la idea da acziun, mabain da transfurmaziun. “Enavos” cun la significaziun da desistenza sa chatta tant el latin *remittere* sco en la expressiun tudestga *hinter sich lassen* (laschar enavos).

SCHEMANN & SCHEMANN-DIAS enumera anc autras furmas e significaziuns:

- *dar para baixo a alguém* “dar giu per il chau”, “dar ina lecziun ad insatgi”. SIMÕES mussa anc autras significaziuns, sco “bastunar”, “chastiar”.
- *dar para trás a alguém* “quietar in pau insatgi che sa prenda memia la libertad, che s’avanza memia”, “stgatschar insatgi in ses limit”. SIMÕES menziuna anc “curreger”, “s’opponer”, “far zensur”. FRANCO agiungscha “impedir ch’insatge sia fatg”.
- *dar o fora a alguém* “abandonar insatgi”.

Cun il verb *estar* “esser” èn pussaivlas las suandantas cumbinaziuns:

- *estar por cima* “esser si”, che ha la significaziun da “esser en ina situaziun avantagiusa”.
- *estar por baixo* “esser giu”, quai vul dir “esser trist”, “esser en nauscha situaziun”.
- *estar por dentro* “esser en”, che signifitga “savair insatge specific”.
- *estar (de) fora* “esser ora”, numnadamain “na participar betg”.
- *estar por fora* “esser ora”, quai vul dir “na savair betg insatge”, “na chapir betg”.
- *estar de frente* “esser encunter”: “confruntar”.
- *estar na frente* “esser davant”: “conduir”, “diriger”.
- *estar atrás* “esser suenter”: “n’accompagnar betg”.
- *estar por trás* “esser suenter”: “esser il autur/ il motiv”, “esser tranter ils responsabels”.

Ultra da quai fissi interessant da sa regurdar da *estar em cima* cun la medema significaziun da *dar em cima*. En quests verbs datti la classica separaziun tranter las posiziuns consideradas sco positivas (*em cima, na frente, dentro*) e las negativas (*embaixo, atrás, fora*). Schizunt en englais avain nus l’expressiun *to be down*. Tant *dar um fora* sco *dar uma dentro* transfurman la significaziun locala a quella da materia, medemamain *estar por dentro* e *estar por fora* sa tractan da la domena dal savair. En tudestg sa sviluppa l’idea en las expressiuns *im Bilde sein* ubain *in etwas zu Hause sein* ubain anc en il latinissem *intus sein*. L’associaziun tranter “esser davant” e “diriger”, “governar” è general: latin *praesidere, praeesse*, tudestg *vorstehen*. En cas da *estar por trás* sa dischlochescha la significaziun locala per la causala, sco en il tudestg *dahinterstecken* ubain rumantsch *esser davostiers*. SCHEMANN & SCHEMANN-DIAS menziuna anc *estar para fora* “ir sin viadi”, “esser el ester” e la varianta *estar embaixo* empè da *estar por baixo*.

Cun il verb *ficar* “restar” èn quasi las medemas cumbinaziuns èn pussaivlas: *ficar em cima* “insister”, *ficar por cima* “vegnir en ina situaziun avantagiusa”, *ficar para baixo* “vegnir trist”, *ficar de lado* “vegnir exclus”, *ficar ao lado/ ficar do lado* “gidar insatgi”, “esser per insatgi”, *ficar por dentro* “vegnir da savair”, *ficar de fora* “vegnir exclus”, *ficar em frente* “vegnir da conducir”, *ficar para trás* “na vegnir betg da accompagnar”, “diminuir la productividad”. SCHEMANN & SCHEMANN-DIAS sa regurda anc da *ficar atrás* (“na pudair betg concurrer cun insatgi”, “na esser betg pir che”, “na esser betg inferiur ad insatgi”). Sco *estar* datti anc *andar*: *andar por cima* “dar suenter ad insatgi afinche el fa insatge”. *andar por baixo* “avair blers problems da daners”, “esser en la buglia pervia da daners”, “avair pers en prestige ubain interess”; *andar atrás* “dar suenter ad insatgi”. Cun il verb *deixar* “laschar”: *deixar para baixo* “laschar trist”, *deixar de lado* “excluder”, *deixar por dentro* “metter al current”, *deixar de fora* “excluder” (tudestg *etwas draussen lassen*), *deixar para trás* “abandonar” (tudestg *hinter sich lassen* “laschar enavos”).

Cun il verb *ir* “ir” e *vir* “vegnir” èn las construcziuns paucas:

- *ir abaixo* “crudar ensemen”, “explodir”, “survegnir in donn”, “la situaziun da insatgi vegna fitg pir nunspetgadamain” (anc *ir por água abaixo*, identic en la significaziun al rumantsch “ir da l’aua giu”).

- *ir para cima* “attatgar”
 - *ir em frente, ir para frente* “avanzar”, “far progress”, “sa sviluppar”.
 - *ir atrás* “obedir”, “crair”, “sa fidar”.
-
- *vir para cima* “vegnir attatgat”.
 - *vir abaixo* “ir en decadenza”, “ir en ruina”.
 - *vir atrás* “tschertgar”.

Sco *dar em cima* furman ils verbs *ir para cima* e *vir para cima* ina acziun da sisum fin giudim e betg sco *ir si* ubain *vegnir si* che mussan ina acziun en direcziun cuntraria. En tudestg nascha la significaziun da l’attatga da sisum en l’expressiun *zum Angriff übergehen*. SCHEMANN & SCHEMANN-DIAS menziuna *vir ao de cima* “vegnir si”. Ils verbs *ir para frente* ed *ir atrás* han, però, la medema significaziun da *ir avant* “voranschreiten” ed *ir suenter* “folgen”, ma *vir atrás* è in pau different da *vegnir suenter* “einholen”, sco *vir abaixo* “herabbemühen”, “herunterkommen”. EZQUERRA menziuna, per il spagnol, *dar tras* “perseguitar”, “far pressiun cun ravgia”.

Cun il verb *cair* “crudar”:

- *cair em cima* “attatgar”.
- *cair fora* “fugir”.
- *cair para trás* “esser surprais”.

Il verb *cair em cima* ha la medema significaziun da *dar em cima* ubain *ir para cima*, che nascha en il prefix u en la concordanza dal tudestg *herfallen über* ed *überfallen*, ma *cair para trás* ha dentant la medema designaziun da *crudar enavos* ed è sumegliant al tudestg *aus allen Wolken fallen*. La cumbinaziun *cair fora* signifitga *ir davent*, sco *dar o fora*, ma *crudar ora* designa “herausfallen”, “ausfallen”. SCHEMANN & SCHEMANN-DIAS menziuna anc la furma “rir da crappar/ schluppar”.

Cun il verb *pôr* “metter”:

- *pôr (uma pedra) em cima*, pled per pled “metter si in crap”, quai vul dir “finir”, “terminar”, “chalar”.
- *pôr de lado* “spretschar”, “na tegnair betg quint”, “laschar insatge per reflecziun ulteriur”, “abandunar”.
- *pôr para fora* “dir ora”, “vomitar”.

SCHEMANN & SCHEMANN-DIAS enumera era *pôr de lado* cun il valor da “economisar”, “spargnar”, sco tudestg *auf die Seite legen* e menziuna *pôr embaixo/ pôr abaixo* “donnegiar insatgi fitg bler (psicologicamain cun repercussiuns fisicas). La significaziun da *pôr em cima* è local, sco tudestg *auflegen* e rumantsch *metter si*, ma l’aspect perfectiv nascha cun il prefix *auf* en varsaquants verbs tudestgs: *aufhören*, *aufgeben*. Cun il verb *pôr de lado* datti l’element da spretsch, preschent era en *beiseitesetzen* e en il rumantsch *metter d’ina vart*. Era è *pôr para fora* d’ina vart fitg proxim al ses valor local ed entaupa, da l’altra vart, parallels en latin *exprimere*, *effundere*, *expromere*, en tudestg *ausplaudern*, *ausdrücken*, *äussern* e en la lingua da mintgadi *ausplappern*, *ausschwätzen*, *ausposaunen*, *austrompeten*, *ausquatschen* ed era latin *evomere*, tudestg *ausbrechen*.

Cun il verb *passar* “passar”:

- *passar por cima* “na far betg stim da”, “ignorar”.
- *passar de lado* “na far betg stim da”, “ignorar”.
- *passar para trás* “engianar”.

Il medem valur da spretsch da *pôr de lado* sa vesa en *passar de lado*. La sinonimia da *por cima* e *de lado* s’entupa era en tudestg *vorüber* e *vorbei*, ma betg en rumantsch *sperasvi*. Il spretsch, associà a l’idea da “sur”, è vesaiel en la concordanza dal verb *hinweggehen über*. SIMÕES menziuna anc *passar adiante* “na remartgar betg”, “na considerar betg”, “midar il tema”, “ir a la testa”. EZQUERRA enumera en il spagnol l’expressiun *dar de lado* “na basegnar betg”, “far nagut da”. La relaziun tranter “engianar” ed il adverb “davos” nascha, betg be en portugais mabain era els verbs tudestgs *hintergehen*, *hinterziehen* e en l’expressiun *hinters Licht führen*.

Quests verbs èn sintaticamain transitivs sco *cair fora*: *cair fora da confusão* “ir davent da la confusiun” u *dar um fora em alguém* “abandonar insatgi”. Normalamain vegnan ils substantivs e pronom, che cumpletan els avant l’expressiun adverbiala, cur ch’il verb n’ha betg concordanza preposiziunala, e suenten, cur ch’el ha concordanza. Dal puntg da vista istoric stuevan tals adverbs e locuziuns adverbialas avair ina outra conduita sintatica, damai ch’ils originan ragischs da ina grupa da verbs da la lingua portugaisa. Per exempel, da *estar encima* > *encimar*, da *ir para baixo* > *abaixar*, da *ir para dentro* > *adentrar*, da *ir em frente* > *enfrentar*, da *ficar para trás* > *atrasar*, da *estar adiante* > *adiantar*.

- *passar alguém para trás* “ingianar insatgi”
- *deixar alguma coisa de fora* “excluser insatge”
- *dar um fora em alguém* “abandonar insatgi”

Cun oraziuns relativs vegna l’object direct era suenten la locuziun adverbiala:

- *passar para trás uma pessoa que sempre o apoiou*
“engianar insatgi che al ha gidà adina”
- *dar um fora em alguém que sempre o apoiou*
“abandonar insatgi che al ha gidà adina”

Ils pronom objects nunaccentuads vegnan normalamain en sia posiziun proxima al verb, avant ubain suenten, tenor il cas:

- *ele me passou para trás.*
“el m’ha engianà”
- *ele me deu um fora*
“el m’ha abandonà”

Bleras giadas vegnan quellas furmas transfurmadas en locuziuns fixadas, cun objects directs specifics. Era èsi pussaivel da stimar il cuntrari: che da l’ellipsa dals objects directs specifics han furmà tuttas las construziuns da verb+adverb. Susum vegna preschentà la construziun

pôr uma pedra em cima “metter si in crap”. Ultra da quai pon las suandantas furmas vegnir enumeradas:

- *ser alguém para frente*, propi “esser insatgi davant”, quai vul dir, “esser insatgi modern”, “liberal”. Da *para frente* nascha il adjectiv ironic *prafrentex* “ipermodern”, “alternativ”
- *tirar o corpo fora*, propi “allontanar ora il corp”, quai vul dir “na vulair betg esser responsabel per insatge ch’el sez ha causà”.

Insaquants verbs vegnan utilisads fitg pauc produtivamain, sco:

- *comer fora*, propi “mangiar ora”: cun il senn local, “na mangiar betg a chasa, mabain en in restaurant/ ustaria”.
- *levar um fora* “prender in ura”, cun la structura sumeglianta a *dar um fora*, ma cun la significaziun contraria: “vegnir abandonà”.
- *levar à frente* “prender avant”, cun il valor da “persistir sin”, “na laschar betg ir da l’aua giu”
- *trabalhar para fora* “lavurar ura”, quai vul dir, “na lavurar betg be a chasa ubain el uffizi principal”
- *jogar fora* “bittar ura”, quai vul dir “bittar davent” (vesai era *dar o fora, cair fora* sisum). I dat era l’expressiun *não ser de jogar fora* “n’esser betg da bittar ura”, che signifitga “n’esser betg spreschant”, “esser fitg bel/ interessant”.
- *olhar para dentro* “vesair en”, che signifitga “esser vulvì en introspecziun a sesez”.
- *olhar de lado* “vesair sper”, quai vul dir, “tractar insatgi da surengiu” (sco tudestg *herabsehen, von oben herab ansehen* u portugais *olhar por cima*), “vesair insatgi cun spretschi”.
- *(sem) olhar para trás* “senza vesair enavos”, che po signifitgar “senza s’enriclar”
- *(querer) ver por trás* “vulair vesair davos”, quai vul dir “n’avair insatgi gugent”, sco tudestg *jemanden am liebsten von hinten sehen* ubain *jemanden von hinten ansehen*.
- *dizer por trás* sco tudestg *etwas hinterherum sagen* “dir chaussas nauschas da insatgi, che n’è betg preschent”. Sco *fazer por trás* “*etwas hinterherum tun*” “far chaussas nuschaiplas a insatgi absent”.

SCHEMANN & SCHEMANN-DIAS menziuna era il verb *deitar* “werfen”:

- *deitar abaixo* “demolir insatge”, “donnaigiar insatge fitg bler”, “far crudar la regenza”
- *deitar por fora* “ir suror (in magiel)”
- *deitar fora*, che ha il medem valor da *jogar fora*, descrit sisum.

Il grond dumber da construcziuns sumegliants tranter portugais e tudestg pon mussar che bleras furmas da verb+adverb surgeschan spontanamain en duas linguas che n’han già mai in

contact linguistic. Quai po esser ina indicaziun che insaquantas furmas ni èn betg germanissem en rumantsch, ni s'han sviluppà pervia dal contact cun il tudestg, mabain ellas èn colliadas metaforicain cun significaziuns universalas ubain, sin il pli pauc, occidentalas dals adverbs da moviment, chaschunadas forsa da la convergenza da furmas dal latin medieval ubain dal franzos, sco remartga MAURER.

BIBLIOGRAFIA

DARMS, George et alii. *Langenscheidts Wörterbuch Rätoromanisch*. Zürich, Langenscheidt, 1989.

DROSDOWSKI, Günther & **SCHOLZE-STUBENRECHT**, Werner. *DUDEN: Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*. Band 1. Mannheim, Dudenverlag, 1992.

EZQUERRA, Manuel Alvar. *Diccionario actual de la lengua española*. Barcelona, Vox, 1994.

FRANCO, Cid. *Dicionário de expressões populares brasileiras*. São Paulo, Unidas, s/d.

MAURER jr., Theodoro H. *A unidade da România Ocidental*. São Paulo, FFLCH-USP, 1951.

PLEDARI GROND *auf Disketten*. Cuira, Lia Rumantscha, 1995.

SCHEMANN, Hans & **SCHEMANN-DIAS**, Luiza. *Dicionário idiomático português-alemão*. Braga, Max Hueber/ Cruz, s/d.

SIMÕES, Guilherme Augusto. *Dicionário de expressões populares portuguesas*. Lisboa, D. Quixote, 1993.